

IK BEN NOOIT ONVERSCHILLIG GEWEEST

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 222

ILJA EHRENBURG

IK BEN NOOIT
ONVERSCHILLIG GEWEEST

VERTAALD DOOR CHARLES B. TIMMER
EN TOM EEKMAN,
VAN AANTEKENINGEN EN EEN NAWOORD
VOORZIEN DOOR TOM EEKMAN

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS • AMSTERDAM • ANTWERPEN

Copyright Nederlandse vertaling © 1998
erven Charles B. Timmer/Tom Eekman/
bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Copyright nawoord © Tom Eekman
Oorspronkelijke titel: *Ljoedi, gody, zjizn*
Uitgave: Sovjetskij pisatel, Moskou, 3 delen, 1961-1966

ISBN 90 295 1498 1 / NUGI 321

INHOUD

Deel I 7

Deel II 131

Deel III 259

Deel IV 325

Aantekeningen 345

Nawoord 351

Personenregister 359

DEEL I

Al geruime tijd loop ik met het plan rond te schrijven over een aantal mensen met wie ik in mijn leven in aanraking ben gekomen, over gebeurtenissen waaraan ik heb deelgenomen of waarvan ik getuige ben geweest, maar telkens stelde ik het werk weer uit. De ene keer waren de omstandigheden er niet naar, een andere maal begon ik te twijfelen: zou het mij wel lukken de beeltenis van een mens of een door de jaren verbleekt tafereel te herscheppen, kon ik wel op mijn geheugen vertrouwen? Nu heb ik mij toch aan het schrijven van dat boek gezet – ik mag het niet nog langer uitstellen [...].

Veel van mijn leeftijdgenoten zijn tussen de raderen van de tijd terechtgekomen. Ik heb het er levend afgebracht – niet omdat ik sterker of scherpzinniger zou zijn geweest, maar omdat er perioden zijn waarin het lot van de mens niet op een volgens alle regelen gespeelde schaakpartij lijkt, maar op een loterij.

Ik had gelijk toen ik lang geleden eens heb beweerd dat ons tijdperk weinig levende getuigenissen zou nalaten. Dagboeken werden maar zelden bijgehouden, brieven waren kort en zakelijk: alles gaat goed, ik ben gezond; er was weinig memoireliteratuur. Daar zijn vele oorzaken voor. Ik blijf bij een ervan stilstaan, omdat wellicht niet iedereen zich daarvan bewust is: wij zijn te dikwijls in conflict met ons verleden geweest om ons er behoorlijk op te kunnen bezinnen. In de loop van een halve eeuw is ons oordeel over mensen en gebeurtenissen talloze malen veranderd; uitspraken werden midden in een woord afgebroken, gedachten en gevoelens werden onwillekeurig door de omstandigheden beïnvloed. De weg liep over woeste grond: mensen vielen van steilen omlaag, gleden uit, klampten zich aan de doornige takken van een dood bos vast. Vergeetachtigheid werd meer dan eens door het instinct tot zelfbehoud bepaald: je kon in je herinnering aan het verleden niet verder gaan, je geheugen sloeg je voeten in boeien [...].

Wanneer ooggetuigen zwijgen ontstaan er legenden. Soms spreken wij van de ‘bestorming van de Bastille’, hoewel de Bastil-

le door niemand ooit bestormd is—14 juli 1789 was een der vele episoden van de Franse revolutie: de Fransen drongen zonder moeite de gevangenis binnen, waarin zich maar heel weinig gevangenen bleken te bevinden. En toch is juist de verovering van de Bastille een nationale feestdag voor de republiek geworden.

De beelden van schrijvers zijn in de ogen van latere generaties eenzijdig en staan soms in directe tegenspraak met de werkelijkheid. Tot voor kort beschouwden de lezers Stendhal als een egoïst, dat wil zeggen als een man in de ban zijn eigen belevenissen, hoewel hij heel mededeelzaam was en het egoïsme haatte. Over het algemeen wordt aangenomen dat Toergenjev van Frankrijk hield; hij heeft daar immers lang gewoond, hij was bevriend met Flaubert, maar eigenlijk mocht hij de Fransen niet en heeft hij ze nooit begrepen. Sommigen beschouwen Zola als iemand die aan tal van verleidingen heeft blootgestaan—de auteur van *Nana*—, en anderen herinneren zich zijn rol in de Dreyfus-zaak en zien een maatschappelijk activist in hem, een hartstochtelijke tribuun; maar de corpulente familievader was een uiterst deugdzaam man, en met uitzonderling van zijn laatste levensjaren hield hij zich ver van de burgerstormen die Frankrijk toen teisterden.

Telkens als ik door de Gorkistraat rijd zie ik een heel verwaande man van brons en iedere keer verbaas ik me weer dat dit een standbeeld van Majakovski is, zo weinig lijkt het op de man die ik heb gekend [...].

Iedereen weet hoe tegenstrijdig de verhalen van ooggetuigen over een bepaald gebeuren zijn. Getuigen mogen nog zo gewetensvol zijn, maar als het erop aankomt moeten in de meeste gevallen de rechters op hun eigen scherpzinnigheid vertrouwen. Memoiristen die volhouden dat zij een bepaald tijdvak onbevooroordeeld beschrijven, geven bijna altijd een beschrijving van zichzelf. Zouden wij in de beeltenis van Stendhal geloven, zoals die door zijn intiemste vriend Mérimée wordt gebracht, dan konden wij nooit begrijpen hoe een scherpzinnig en egocentrisch man van de wereld in staat zou zijn grote menselijke hartstochten uit te beelden—maar gelukkig heeft Stendhal zijn dagboeken nagelaten. De politieke storm die op 15 mei 1848 in Parijs is losgebarsten, is beschreven door Hugo, Herzen en Toergenjev; wanneer ik hun verslagen lees, krijg ik de indruk dat het om verschillende gebeurtenissen gaat.

Soms wordt de tegenstrijdigheid in uitspraken gedicteerd door een divergentie in denken en voelen, soms is ze het gevolg van doodgewone vergeetachtigheid. Tien jaren na de dood van Tsjechov twistten mensen die hem goed hadden gekend over de kleur van zijn ogen: bruin, grijs of lichtblauw [...].

Ik ben niet van plan een aaneensluitend relaas van het verleden te doen – het stuit me tegen de borst feitelijkheden van het verleden te vermengen met bedenksels; daarbij komt dat ik veel romans heb geschreven waarin persoonlijke herinneringen het materiaal voor diverse verzensels vormden. Ik zal vertellen over allerlei persoonlijkheden, over een groot aantal jaren, waarbij ik het herinnerde zal aanvullen met mijn gedachten over het verleden. Het wordt zeker eerder een boek over mijzelf dan over een epoque. Natuurlijk zal ik het hebben over veel mensen die ik heb gekend, over politiek prominente figuren, over schrijvers, kunstschilders, dromers, avonturiers – de namen van sommigen zijn iedereen bekend –, maar ik ben geen onpartijdige kroniekschrijver en het zullen eerder pogingen tot portretten zijn. Daarbij zal ik proberen zowel grote als minder belangrijke gebeurtenissen niet in hun historische volgorde te beschrijven maar in hun verband met mijn beperkte persoonlijke lot, en met mijn gedachten van vandaag.

Ik heb nooit een dagboek bijgehouden. Mijn leven was nogal onrustig en het is mij niet gelukt de brieven van vrienden te bewaren – honderden brieven heb ik moeten verbranden toen de fascistie Parijs bezetten, en ook later werden brieven vaker vernietigd dan bewaard. In 1936 schreef ik de roman *Een boek voor volwassenen*; het boek onderscheidt zich van mijn andere romans door hoofdstukken erin die het karakter van gedenkschriften dragen; aan dat boek van lang geleden zal ik het een en ander ontleenen.

Van sommige hoofdstukken acht ik het voorbarig ze te drukken omdat het daarin gaat om nog levenden of over gebeurtenissen die nog niet het stadium van geschiedenis hebben bereikt; ik zal mijn best doen niets bewust te verdraaien – en het ambacht van romanschrijver te vergeten. Ieder boek is een biecht, en een boek met herinneringen is een biecht zonder pogingen zichzelf te bedekken met de schaduwen van bedachte helden [...].

Ik ben op 14 januari 1891 in Kiëv geboren. Het jaar 1891 staat diep in het Russische geheugen gegrift en tevens in dat van de Franse wijnbouwers. In Rusland heerste hongersnood; negenen-twintig gouvernementen werden geteisterd door een misoogst. Ljev Tolstoj, Tsjechov en Korolenko probeerden naar beste krachten de hongerende bevolking te helpen. Zij brachten geld bijeen, richtten gaarkeukens op – het was allemaal een druppel in zee en nog lang is het jaar éénennegentig het ‘hongerjaar’ blijven heten. De Franse wijnbouwers zijn aan de wijn van dat jaar rijk geworden; droogte verschroeit het koren en verhoogt de kwaliteit van de druiven; zwarte data voor de boeren van Povolzje vielen onveranderlijk samen met blijde data voor de wijnbouwers van Bourgondië en Gascogne; nog in de jaren twintig van onze eeuw waren kenners op zoek naar wijn die het jaartal 1891 droeg. In 1943 werd uit Leningrad over de ‘weg van ijs’ een wagon getransporteerd met oude Saint-Émilion van het jaar 1891. De directie van de trust verzocht A. N. Tolstoj en mij de kwaliteit van de geredde wijn vast te stellen. De flessen bleken een zurige, waterige vloeistof te bevatten – de wijn was dood (in strijd met de veelverspreide legende sterft de beste wijn af wanneer die veertig, vijftig jaar oud is) [...].

Wanneer men zich nu een voorstelling maakt van het jaar 1891, is de wereld uiterlijk zo veranderd dat het lijkt of er sindsdien niet één mensenleven is voorbijgegaan, maar enige eeuwen. Parijs moest het zonder lichtreclame stellen en zonder automobielen. Moskou heette ‘het grote dorp’. In Duitsland leefden de romantici nog voort, verliefd op linden en op Schubert. Amerika was ver weg, een oneindigheid van ons vandaan [...].

Maar nee, in feite was 1891 niet zo ver: toen werd de pap gekookt die onze generatie zo’n lange tijd schrokking heeft opgelepeld. Het leven van ieder mens is kronkelend en gecompliceerd, maar wanneer je het uit zekere hoogte bekijkt zie je dat er een verborgen rechte lijn in zit. De mensen die in het allerstilste jaar 1891 werden geboren, toen er honger in Rusland was en

voortreffelijke wijn in Frankrijk, hebben veel revoluties en veel oorlogen moeten aanschouwen, Oktober, Verdun, Stalingrad, Auschwitz, Hiroshima, Einstein, Picasso, Chaplin, de Spoetniks...

Op 14 januari 1891, op dezelfde dag als waarop ik in Kiëv, aan de Instituutstraat, die vanaf de Kresjtsjatiekstraat omhoog naar de Lipki liep, het levenslicht mocht aanschouwen, schreef Anton Pavlovitsj Tsjechov uit Sint-Petersburg aan zijn zuster: 'Ik word hier omringd door een ondoordringbare atmosfeer van boosaardige gevoelens van zeer vage en voor mij onbegrijpelijke aard. Men onthaalt mij op diners en zingt mij banale dithyramben toe, en terzelfder tijd staat men klaar mij op te vreten. Waarom? De duivel mag het weten. Als ik me een kogel door de kop had gejaagd zou ik negentienden van mijn vrienden en bewonderaars een groot genoegen hebben bereid. En wat kleingeestig uiten zij hun kleingeestige gevoelens! Boerenin scheldt mij uit in een feuilleton, hoewel het nergens de gewoonte is zijn naaste medewerkers in dagbladen uit te schelden.' Wat Boerenin over Tsjechov zei was dit: 'Dergelijke middelmatige talenten hebben compleet verleerd het hen omringende leven gade te slaan en draven maar blindelings verder.' Tsjechov was 7 januari begonnen aan zijn novelle *Het duel*. Ik herlees Tsjechov vaak en heb onlangs ook *Het duel* weer eens ter hand genomen. Uiteraard heeft de tijd er zijn stempel op gedrukt. De held Lajevski, die ergens in een negorij wegstroopt, droomt ervan naar Sint-Petersburg terug te keren: 'De reizigers in de trein spreken met elkaar over zaken, over nieuwe operazangers, over Frans-Russische sympathieën, overal om je heen voel je het bruisende, levende, culturele, intelligente leven...' Maar over Frans-Russische toenaadering of een ontplooiing van het handelsverkeer is mij ook zonder *Het duel* een en ander bekend. Toen ik de novelle herlas dacht ik over iets anders na, over mijn eigen leven.

Lajevski is een zwakkeling, in de knoop met zichzelf en tot vertwijfeling gebracht: 'Zelf had hij zijn toch al niet zeer heldere ster uit de hemel gestoten, zijn ster was gevallen en het spoor dat hij had achtergelaten, had zich in het nachtelijk duister opgelost. Nooit zou zijn ster meer aan de hemel terugkeren, want het leven geeft maar één enkele kans die niet herhaald wordt. Ja, kon hij al die dagen en jaren uit zijn verleden nog eens overdoen, dan zou hij alle leugens in waarheid hebben omgezet, dan zou hij zijn le-

digheid hebben geruild voor arbeid, zijn verveling voor levensvreugde...' Het was de ontredderde Lajevski die werd ontnaskerd door Von Koren, een man met exacte kennis maar met een heel weinig exact geweten. 'Daar hij onverbeterlijk is kan men hem slechts op één manier onschadelijk maken... In het belang van de mensheid en in hun eigenbelang dienen dergelijke mensen uitgeroeid te worden. Absoluut... Ik sta niet per se op de doodstraf. Als ze hebben aangetoond dat de doodstraf een kwaad is, goed, bedenk dan maar wat anders. Mogen wij die Lajevski dus niet uitroeien, laten wij hem dan isoleren, ontnemen hem zijn individualiteit, berg hem op bij de arbeidsdienst... Als-ie trots is en nog tegen gaat sputteren—dan maar in de boeien... Wij dienen er zelf voor te zorgen dat de zwakken en ondeugdelijken worden uitgeroeid, want anders, als die Lajevski's de kans krijgen zich te vermenigvuldigen, gaat de hele beschaving te gronde.'

En ziehier wat de stakker Lajevski over de genadeloze aanhanger van de vooruitgang en de natuurlijke selectie denkt: 'Ook zijn idealen zijn despotisch. Gewone stervelingen houden, als ze voor het algemeen belang werken, rekening met hun naasten, dat wil zeggen, met mij, jou, kortom, met de mens. Maar voor Von Koren zijn de mensen melkmuilen en prullen, te nietig om als doel van zijn leven te kunnen gelden. Hij ploetert, trekt er met expedities op uit en breekt op een goeie dag zijn nek, niet uit liefde tot zijn naasten, nee, maar in naam van zulke abstracties als de mensheid, de toekomstige generatie, het ideale mensenras... En wat is dat dan, "het menselijke ras"? Een illusie, een zinsbegoocheling... Despoten zijn altijd illusionisten geweest.'

Aan het eind van de novelle denkt Lajevski en samen met hem Tsjechov bij het aanschouwen van een woelige zee: 'De boot wordt teruggeworpen, hij komt twee lengten vooruit en gaat dan weer één lengte achteruit, maar de roeiers zijn verbeterd en volhardende mensen, die trekken onvermoeid aan hun riemen en zijn niet bang voor die hoge golven. De roeiboot komt steeds verder en verder vooruit, kijk, nu is hij al niet meer te zien, over een halfuurtje kunnen de roeiers al duidelijk de lichtjes van het stoomschip onderscheiden en over een uur zijn ze bij de scheepsladder. En zo gaat het ook in ons leven... In hun zoeken naar waarheid doen de mensen twee stappen vooruit, dan een stap achteruit, maar hun dorst naar waarheid en hun verbeterd wil drij-

ven hen steeds verder en verder voorwaarts. En wie weet? Best mogelijk dat zij de werkelijke waarheid toch eens zullen bereiken...'

Aan *Het duel* is Tsjechov, zoals ik al zei, in januari 1891 begonnen. Wanneer ik op mijn leven terugkijk, zie ik dat er een band bestaat tussen mijn gedachten, verwachtingen en twijfels en dat wat Anton Tsjechov verontrustte toen ik nog niet op de wereld was. Ik heb in mijn leven vele Von Korens ontmoet, ik heb dikwijls gedwaald, fouten gemaakt, ik heb net als Lajevski getreurd om mijn 'niet meer zo heldere ster' die ik uit de hemel had gestoten, en net als Lajevski was ik vol bewondering voor de roeiers die met hoge golven vochten. Nu zijn verre werelddelen onze voorstad geworden. Ook de maan lijkt dichterbij te zijn gekomen. Maar het verleden heeft daardoor niet aan kracht ingeboet en ook wanneer de mens gedurende een enkel leven vele malen van huid verwisselt, bijna als van kleren, dan blijft het hart toch onveranderd en zichzelf gelijk.

De appel valt niet ver van de stam, heet het. Dat gaat vaak op, maar ook het omgekeerde kan gebeuren. Ik heb in een tijdperk geleefd waarin mensen dikwijls op grond van een enquête werden beoordeeld; in de krant stond: ‘de zoon is niet verantwoordelijk voor de vader’, maar bijwijken werd hij zelfs verantwoordelijk gesteld voor zijn grootvader.

En op basis van de kleinkinderen kun je over de grootvader nauwelijks een oordeel vellen. Enkele jaren geleden las ik in *Le Monde* een artikel over de kleinkinderen en achterkleinkinderen van L. N. Tolstoj; het zijn er ongeveer tachtig en zij zijn over de hele wereld verspreid: één is officier in het Amerikaanse leger, een ander een Italiaanse tenor, een derde agent van een Franse luchtvaartmaatschappij [...].

Ivan Sergejevitsj Toergenjev herinnerde zich: ‘Ik werd geboren in een atmosfeer waarin nekslagen, schoppen, afranselingen, oorvijgen aan de orde van de dag waren en daarin groeide ik op, maar eerlijk gezegd heeft de mij omringende omgeving mij geen smaak voor het vuistrecht bijgebracht. Ik heb nooit iemand geslagen.’ Toergenjev heeft van de naam van zijn dochter, Pelageja, Pauline gemaakt; hij heeft haar uitgehuwelijkt aan een zekere Gaston Bruyère, de eigenaar van een glasfabriek, en schreef aan Annenkov: ‘Het heeft me ontzaglijk veel moeite gekost, maar ik ben ervoor beloond en er volkomen van overtuigd dat mijn dochter gelukkig zal worden.’ (Een poos daarna is Toergenjev aan zijn roman *Rook* begonnen, waarin hij een beeld gaf van het leed van een vrouw in het huwelijk.)

Mijn ouders herdenk ik vol liefde, maar met een blik in het verleden zie ik hoe ver de appel van de stam is geroeld.

Ik ben geboren in een burgerlijk joods gezin. Mijn moeder was gehecht aan tal van tradities: zij was in een religieus gezin opgegroeid waarin God, wiens naam je niet mocht noemen, evenzeer werd gevreesd als die ‘goden’ aan wie overvloedig offers moesten worden gebracht om te maken dat zij geen bloedige offers zouden eisen. De dag des oordeels in de hemel was nooit uit haar

gedachten, evenmin als de pogroms op aarde. Mijn vader hoorde tot de eerste generatie van Russische joden die zich uit het getto trachtten los te maken. Mijn grootvader vervloekte hem omdat hij naar een Russische school ging. Grootvader had toch al een opvliegend karakter, en hij heeft om de beurt alle kinderen vervloekt, maar ten slotte begreep hij dat de tijd tegen hem was, en hij verzoende zich met zijn verwenste kinderen.

Toen ik vijf jaar was verhuisden mijn ouders van Kiëv naar Moskou [...]. Moeder was een goedhartige vrouw, ziekelijk, bijgelovig; zij had zwakke longen, liep altijd in wollen sjaals rond, kwam zelden buiten, had het altijd druk met mijn zusters, met mij, en schreef lange brieven in het Jiddisch aan haar talloze bloedverwanten. Op Grote Verzoendag vastte zij. Ik schrok van de grote kaars die moeder op de overlijdensdag van haar schoonmoeder vroeg in de ochtend aanstak. In de slaapkamer rook het altijd naar medicijnen; herhaaldelijk kwam er een dokter. Moeder wilde dat die ook mij onderzocht—ik had zwakke longen—maar ik verstopte me en vluchtte. Soms kwam bij moeder een weelderige dame op bezoek, madame Familiant, met haar zoontjes Petja en Misja; ze aten keurig hun taartje en declameerden op verzoek van de volwassenen gedichten van Poesjkin. Ik vond ze twee idioten, maar moeder zei: ‘Kijk nou eens naar Petja en Misja, dat zijn nog eens twee lieve kinderen, maar jij...’

Ik werd verwend, en het is geloof ik alleen aan het toeval te danken dat ik geen jeugdige delinquent ben geworden.

Ik was negen jaar toen moeder voor een kuur naar Bad Ems ging en mijn zuster en mij in Kiëv bij haar vader onderbracht. Mijn grootvader van moederskant was een godvruchtige oude man met een zilverwitte, volle baard. In zijn huis werd aan alle godsdienstige regels streng de hand gehouden. Op zaterdagen moesten allen rusten en de rust bracht met zich mee dat volwassenen niet mochten roken en wij kinderen niet mochten stoeien. (De joodse zaterdag is al even vervelend als de Engelse puriteinse zondag [...].)

Ik slaagde met vlag en wimpel voor de examens van de voorbereidende klas, daarna voor die van de eerste klas: ik wist dat er zoiets bestond als ‘het quorum’ en dat ik alleen zou worden toegelaten als ik voor alle vakken een vijf haalde. Ik ben erin geslaagd, heb geen enkele fout in de opgegeven dictees gemaakt en

wist 't Is late herfst/De kauwtjes zijn gevlogen' met veel gevoel voor te dragen.

Een vriend van me heeft mij op een keer verteld—begin jaren dertig—hoe zijn zoontje, toen hij thuiskwam van de school waarop hij pas was, aan hem had gevraagd: 'Wat zijn joden?' 'Ik ben een jood,' had de vader geantwoord, 'en moeder is een jodin.' Dit kwam zo onverwacht dat de jongen het niet kon geloven: 'Zijn jullie jóden?!' Wij waren beter voorbereid: toen ik acht was wist ik wat beperkt woongebied, verblijfsvergunning, quorum en pogroms betekenden.

Ik ben in Moskou opgegroeid en speelde met Russische kinderen. Wanneer mijn ouders iets voor mij verborgen wilden houden, spraken ze altijd Jiddisch met elkaar. Ik bad tot geen enkele God, geen joodse en geen Russische. Het woord 'jood' vatte ik op eigen wijze op: ik behoor tot diegenen die zich moeten laten beledigen; dat kwam mij onrechtvaardig voor, maar ik aanvaardde het als iets natuurlijks. Mijn vader, een ongelovige, veroordeelde de joden die om hun lot te verlichten tot het orthodoxe christendom waren overgegaan, en ik begreep al jong dat je je voor je afkomst niet mocht schamen. Ergens had ik gelezen dat de joden Christus hadden gekruisigd; oom Ljova hield vol dat Christus had geleerd dat wanneer iemand je op de ene wang heeft geslagen, je hem dan de andere toe moet keren. Dit alles zinde mij niet. Toen ik voor het eerst op het gymnasium kwam, begon een klasgenoot te zingen: 'In de bank zit ook een joodje, geef dat jodenjoch een stootje.' Zonder erbij na te denken gaf ik hem een oorvijs. Kort daarna sloten we vriendschap. Niemand heeft mij meer beledigd.

In onze klas zaten drie joden, Zeldovitsj, Zuckermann en ik. Wij hebben ons nooit vreemde eenden in de bijt gevoeld. Onze kameraden keken ons vol afgunst na wanneer wij tijdens de godsdienstles buiten op de binnenplaats rondrentelden.

Het is mij in het Moskou van mijn kinderjaren en jeugd niet gelukt met judafobie in aanraking te komen. Vast en zeker zijn er onder de leraren of ouders van mijn kameraden mensen geweest die besmet waren met rassenhaat, maar zij lieten er niets van blijken: ontwikkelde mensen schaamden zich in die tijd voor antisemitisme als voor een lelijke ziekte. Ik herinner mij de verhalen over de pogroms in Kisjinjov—ik was toen twaalf; ik begreep dat

er iets verschrikkelijks was gebeurd, maar wist dat de schuld ervan bij de tsaar, de gouverneur, de politie lag, ik wist dat alle fatsoenlijke mensen tegen de autocratie waren, dat Tolstoj, Tsjechov, Korolenko verontwaardigd waren over de pogroms. Toen ik in Kiëv was kreeg ik te horen dat de *Kiëvljanin* had opgeroepen tot een afstraffing, dat het in Podolje onrustig was, dat er een 'vervloekte joodse kwestie' bestond.

Het was een vreemde tijd: een massa vuil en een massa illusies! Het lot van een onschuldig veroordeelde Franse officier, Dreyfus, had de beste mensen van Europa in beroering gebracht... 'Als jij geen hoger onderwijs hebt gehad zul je niet in Moskou mogen wonen,' zei mijn vader tegen me, terwijl hij naar de tweetjes op mijn rapport tuurde. Ik lachte daarom: tegen de tijd dat ik het gymnasium had doorlopen, zou alles in de wereld veranderd zijn! Ik meende dat de antisemitische opstellen in de *Kiëvljanin* of in de *Moskouse nieuwsberichten* de laatste naklanken van middeleeuwse geestdrijverij waren; het minst van alles kon ik mij voorstellen dat ik in het boek van mijn doorleefde leven menige bittere bladzij zou moeten wijden aan het probleem dat mij in het begin van de eeuw als een ten dode gedoemd overblijfsel was voorgekomen [...].

In de derde klas van het gymnasium werd ik redacteur van het gestencilde blad *De nieuwe lichtstraal*. Wij hielden dat blad voor de leraren verborgen, hoewel er niets verschrikkelijks in stond, behalve gedichten over de vrijheid en verhaaltjes waarin de dwaasheid van het schoolleven uit de doeken werd gedaan [...].

Ik maakte kennis met een aantal leerlingen uit de hoogste klassen [...]. Van hen vernam ik voor het eerst iets over het historisch materialisme, over meerwaarde, over tal van zaken die mij bijzonder belangrijk voorkwamen en die mijn leven plotseling een andere wending gaven.

Het stormachtige jaar 1905 was aangebroken. Het auditorium van de theologische faculteit veranderde in een vergaderzaal. Ik spoedde me er vaak naartoe. Naast de studenten zaten arbeiders. Wij zongen de *Marseillaise* en de *Warszawianka*. Meisjesstudenten verspreidden proclamaties. Van hand tot hand gingen enorme mutsen met het opschrift: 'Offer iets voor de bewapening!' [...]

Op een keer had ik een discussie met mijn vader. Hij bleek nog nooit van de bolsjvieken en de mensjvieken gehoord te hebben,

hij stond aan de kant van de cadetten.¹ Ik probeerde hem een hele tijd aan het verstand te brengen dat de revolutie onvermijdelijk was. Hij zei: 'Misschien heb je gelijk... Alleen, de hoofdzaak is geduld.' Maar met het woord geduld kun je een jongen van vijftien jaar moeilijk overtuigen, een knaap met een borstelige kuif die al een hele poos popelt van verlangen het zware, logge gesteente omver te werpen. 'Alles of niets!' is de uitroep van een van Ibsens helden en die woorden schreef ik als devies in mijn notitieboekjes, waarbij ik, ondanks mijn geringschatting voor de dichtkunst, de versregels van A. K. Tolstoj overnam:

Heb je lief, dan boven maat,
Moet je boos zijn – wees kordaat!

Het jaar 1906 heeft mijn lot bepaald. Het was een rumoerig en moeilijk jaar: nog steeds kolkten de golven van de revolutie hoog op, maar het begon eb te worden. De een concludeerde bedroefd, de ander blij dat de bedreiging achter de rug was; de opstand der matrozen in Kronstadt en Sveaborg leek op een laatste donderslag. De gymnasiasten kwamen tot rust en keerden naar hun leerboeken terug: er waren geen meetings meer in de universiteit noch demonstraties of barricaden. In dit jaar werd ik lid van de bolsjevistische organisatie en kort daarna volgde mijn afscheid van het gymnasium [...].

Het verleden raakt in het vergeetboek, hier en daar herinner je je nog iets, de rest is voorgoed weggevaagd.

In het deel van *Litteraire nalatenschap*², gewijd aan Majakovski, trof ik een rapport aan van de chef van de Moskouse afdeling van de Ochrana³, majoor Von Koten, over de ondergrondse sociaal-democratische organisatie op de middelbare scholen in Moskou. Ik dacht lang na over sommige namen: ik kon me niet meer herinneren over wie het ging, toch bracht het rapport van de Ochrana-agent veel in mijn geheugen tot leven. In Von Kotens rapport stond: 'Een prominenter rol speelden Briljant, Fajdysj, Ehrenburg en Anna Vydrina... Uit de kring van leerlingen heeft de partij nieuwe krachten geworven: Fajdysj is lid van het militair-technisch bureau; Ehrenburg, Sokolov, Sacharova, Boecharin en Briljant zijn wijkpropagandisten; Roksjanin is technicus van het Zamoskvoretski-district en Antonov is technicus van het Stedelijk rayon.'

De chef van de Ochrana heeft een en ander door elkaar gehaald. Wat mij betreft, ik was van het eerste ogenblik af in de algemene organisatie van de partij beland en zou me eerst daarna, tussen andere dingen door, met schoolaangelegenheden bemoeien. Nog in 1906 leerde ik het bolsjevistische meisje Jegorova kennen; zij had heel blond haar en een vooruitstekend voorhoofd. Aanvankelijk leude ik met 'literatuur', daarna werd ik de 'organisator' in de Zamoskvoretski-wijk. Het meest beducht was ik voor de mogelijkheid dat mijn kameraden mijn leeftijd zouden ontdekken en zouden zeggen dat je zulke belangrijke taken niet aan een vijftienjarig jongetje kon toevertrouwen. (Vele jaren later kwam ik erachter dat Majakovski partijwerk verrichtte toen hij nog geen vijftien was; klaarblijkelijk waren dat de zeden en gewoonten van die tijd.) [...]

Niet lang geleden ontdekte ik in het Staatsarchief op de Pirogovskaja een verschoten blad papier dat mij in herinnering bracht dat 'in de nacht van 1 november 1907 om drie uur een huiszoeking werd verricht bij de gymnasiast Ilja Grigorjevitsj Ehrenburg,

wonende in het huis van de Varvarinski-maatschappij in de Savolovskisteeg' en dat 'niets verdachts werd aangetroffen'; 'in beslag genomen werd de muziek van de Russische Marseillaise' en diverse prentbriefkaarten [...].

Ik was dikwijls verliefd en hunkerde naar geluk, maar ik besteedde al mijn tijd, al mijn kracht aan iets anders. Bij ons valt dikwijls prijzend het woord 'monolithisch', maar een monoliet is een brok steen. De mens zit veel ingewikkelder in elkaar. Zelfs als hij pas zestien is...

De kranten waren levendig maar somber. De sociaal-revolutionairen waren voor onteigening. Er werden mensen opgehangen. Mannen van de Ochrana sneden 's nachts matrassen open en schudden de tachtig delen van de Brockhaus-en-Jefron-encyclopedie eruit.

Alexander Blok schreef toen:

'Leven, ik zal je doorgronden. Ik aanvaard je...
En verwelkom je met de klank van het schild!'

Maar ik wist niets van Alexander Blok af. Ik wist heel veel dingen niet: ik was een kleine monoliet met een grote scheur erin. Dikwijls bezocht ik Asja Jakovljeva, gymnasiaste. Zij was twee jaar ouder dan ik en kende vermoedelijk beter dan ik de weg in het kluwen menselijke gevoelens. Ik vertelde haar over de resultaten van het Londense congres en deed mijn best veel te onderdrukken wat mij zwaar op de borst lag. Gesprekken over het nut of de schade van coöperaties werden onderbroken door korte liefdesverklaringen. We hadden ruzie en verzoenden ons weer met elkaar. Met de kerstvakantie ging Asja naar Bobrov; ze beloofde me ten eerste de sr daar ter plaatse monddood te maken en ten tweede eens goed over onze relatie na te denken. Bij mijn arrestatie hebben ze mij haar brief afgenomen die begon met de woorden 'Ilja, ik wil eens wat rustiger met je praten'; aan het eind kwam de verklaring: 'Ik heb het referaat niet gelezen omdat vrijwel alle sociaal-revolutionairen gevlogen lijken te zijn, maar het kan ook zijn dat het ze aan strijdlust is gaan ontbreken.'

Het was een moeilijke zaak tegelijk over een opstel van Plechanov te redetwisten en over het geluk te dromen. Ik vermeld dit omdat ik, in afwijking van veel schrijvers, mijn tijdgenoten, heel

vroeg een kleine maquette voor me heb gezien van die spirituele wereld waarin ik daarna een goede vijftig jaar heb geleefd. Buiten was het nog—zo niet volgens de kalender, dan wel op grond van het dagelijks leven—de negentiende eeuw, met de geloften van Herzen en Ogarjov, met de ‘roerselen van het hart’, met Pauline Viardot⁴, met *De meeuw*, met de gedichten van Nadson, terwijl ik tussen mijn amoureuze ontmoetingen en de romans van Hamsun door het klimaat van een ander tijdperk voorvoelde.

Ik drijf nu wat de spot met de zelfverzekerdheid van een jongen, maar juist in die jaren nam veel een voor mij beslissende wending. Natuurlijk volgde ik dwaalwegen, het leven is geen chaussee maar een kunst; het heft de mens op en dringt hem af en toe opzij. En toch zie ik dat die zestienjarige jongeman die naïeve proclamaties schreef, mij nu na aan het hart ligt. Als iets mij geholpen heeft de jaren van twijfel en ongeloof te doorstaan, dan was dat alleen het bewustzijn dat de zaak waaraan ik mij meer dan vijftig jaar geleden heb gegeven, gedicteerd werd door de ratio van de tijd en door mijn geweten.

Ze zijn mij om twee uur 's nachts komen halen; ik sliep vast en werd wakker door de stemmen van een inspecteur van politie, agenten in burger en getuigen. Ik had geen tijd iets te vernietigen. De huiszoeking duurde tot de ochtend. Moeder hilde en in ontzetting dwaalde mijn tante uit Kiëv die bij ons logeerde door de woning, zij droeg een weelderige onderrok. Ik herinner mij hoe een bepaalde gedachte mij geruststelde en zelfs verheugde: wat fijn dat ik net twee weken geleden zeventien ben geworden! Niemand zal dus enige twijfel koesteren aan mijn volle verantwoordelijkheid...

Ik heb in totaal vijf maanden in de gevangenis gezeten, maar ik was een knaap die pas kwam kijken en vond dat ik al jaren was opgesloten: de uren in gevangenschap zijn anders dan die in vrijheid en de dagen kunnen ongewoon lang zijn. Af en toe voelde ik me heel erg treurig, vooral tegen de avond, wanneer het straatruimoer tot me doordrong, maar ik probeerde mezelf in de hand te houden – de gevangenis was in mijn ogen het examen voor een attestatie van volwassenheid [...].

Het onderzoek in mijn zaak was in handen van de kolonel van de gendarmerie Vasiljev. Hij probeerde zoete broodjes met me te bakken, sprak over de zweren van het regime en zei dat hij in zijn hart een voorstander van de vooruitgang was. Soms vleide hij me, soms bracht hij me door zijn ironie van een bejaarde en niet domme cynicus buiten mezelf. Hij wilde heel graag te weten komen wie de auteur was van het opstel ‘Twee jaren van de eenheidspartij’, en of er spoedig een nieuw schisma te verwachten was, alsook welke positie Lenin innam. Op zijn vragen gaf ik maar één antwoord: diverse documenten zijn mij door diverse mensen ter hand gesteld wier namen ik weiger te noemen. Hij bracht het gesprek op algemene onderwerpen – op Gorki, de rol van de jeugd, de toekomst van Rusland; hij zei tegen me: ‘Ik heb een zoon van uw leeftijd, een deugniet, hij heeft nergens interesse voor, behalve voor dansen, meisjes en drank. Maar met u is het prettig te praten, u bent een originele jongeman en daarbij goed belezen.’

Tijdens een van de ondervragingen begon hij de brief van Asja die ze bij mijn arrestatie hadden afgepakt, voor te lezen. Ik was verontwaardigd, ik schreeuwde dat die niets met de ondervraging had uit te staan, dat ik niet toestond dat men mij voor de gek hield. Hij was heel tevreden, noemde me een ‘jongeman met temperament’, bood me thee met koekjes aan; ik weigerde. Op een keer vertelde hij me dat er een meisje bij hem was gekomen met de bewering dat zij mijn nicht van moederskant was en dat zij om een onderhoud met mij had verzocht. ‘Ik vroeg haar hoe